

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Jak mohl režim prohlásit za velezrádce lidi, které dnes vnímáme jako hrdiny?

Italský politolog Giovanni Sartori rozlišuje při nastolování totalitních režimů dvě základní etapy. V prvním období, které nazývá prosazování, se vždy vyskytují razantní represivní metody, naopak v následujícím stadiu stabilizace se prostředky ovládnutí společnosti již stávají rutinou. Pro první fázi je typický bezohledný teror, rozsáhlé čistky a existence koncentračních táborů. Cílem represe se v tomto období logicky stávají také lidé, kteří nastolení takových režimů odmítali především proto, že se nechtěli smířit s potlačováním lidské svobody a důstojnosti. Řada z nich měla zkušenost s odbojem proti nacistické okupaci a vystupování proti totalitnímu režimu pro ně tedy nebylo novou zkušeností. Byli mezi nimi nejen armádní důstojníci, ale také politici z demokratických stran a univerzitní profesori, kteří byli považováni za elitu národa.

Řada osob se ovšem stala obětí rozsáhlých čistek, které postihovaly sociální skupiny, jež komunistický režim považoval za potenciálně nebezpečné a za překážku při prosazování sovětského modelu. Patřili mezi ně například účastníci zahraničního odboje během druhé světové války. Za mřížemi a ostnatými dráty skončila také řada představitelů křesťanských církví a náboženských společností.

2. Co znamená spojení „protiprávně odsouzený“ v souvislosti s politickými procesy? Probíhaly přece v souladu s tehdejší právními předpisy.

Politické procesy v období komunistického režimu byly protiprávní již jen proto, že odsouzeným v podmínkách tehdejšího práva nebylo zaručeno právo na spravedlivý proces. Komunistické právo bylo také založeno na třídním pohledu, který popíral základní demokratické principy dělby moci. O přípravě, podobě a výsledcích politických procesů rozhodovaly stranické orgány, které v některých případech dokonce zcela přebíraly roli prokuratury a justice. Soudci hráli pouze roli převodové páky a nerozhodovali nezávisle.

Politické procesy během komunistického režimu byly protiprávní také proto, že tehdy platné právo odporovalo zásadám právního státu. Například podle proslulého zákona č. 231/1948 Sb. bylo možné stíhat tisíce osob z různých sociálních vrstev za velmi průz-

né „trestné činy“ – lidé mohli být obviněni například z velezrady, sdružování proti státu, hanobení republiky, vyzvědačství, spolčování k útokům na ústavní činitele, sabotáže či ohrožení jednotného hospodářského plánu z nedbalosti. Příslušné paragrafy byly také často velmi drastické – zatímco nelegální přechod státních hranic byl před únorem 1948 považován za přeštok, o pár měsíců později, kdy se počty uprchlíků výrazně zvýšily, byly v souvislosti s tímto činem vynášeny dlouholeté tresty odnětí svobody.

V počátečním období také soudy provázela propagandistická kampaň (známé jsou například shora organizované „rezoluce“ za trest smrti v procesu s Miladou Horákovou), jejímž cílem byla mobilizace veřejnosti a vyvolání nenávisti proti „nepřítelům“. V těchto monstrprocesech vystupovali obžalovaní v rolích, které jim byly přiděleny. Podle sovětského vzoru odříkávali doznání, které mělo podobu scénáře absurdní divadelní hry.

Další důvod, proč můžeme považovat některé tehdejší soudní procesy za „protiprávní“, může vyplynout ze skutečnosti, že především v prvním dvacetiletí komunistického režimu nebyla dělicí čára mezi politickými a ostatními procesy v některých případech jednoznačná. Někteří oponenti režimu byli záměrně dehonestováni tak, že byli odsouzeni za vykonstruované kriminální delikty.

3. Bylo věznění žen z politických důvodů běžné?

V období komunistického režimu se poměr žen a mužů v celkovém počtu osob odsouzených z politických důvodů lišil v různých obdobích. V padesátých letech dosahoval počet žen přibližně deseti procent. Například v květnu 1950 bylo v komunistických věznicích uvězněno celkem 11 026 „protistátních vězňů“, z toho bylo 9 349 dospělých mužů, 499 mladistvých mužů, 1 129 dospělých žen a 19 mladistvých žen. Poměr se ovšem lišil podle typu jednotlivých vězeňských zařízení, například v říjnu 1952 pobývalo v táborech nucených prací celkem 21,7 % žen (159 z celkového počtu 732 vězňů). Naopak v táborech při uranových dolech převládali v drtivé většině muži. V lednu 1960 bylo ve věznicích umístěno celkem 31 809 vězňů, z nichž bylo do skupiny „protistátních vězňů“ zařazeno 8 706 osob, do které bylo zahrnuto celkem 610 žen.

Podmínky pro ženy se v kamenných věznicích výrazně nelišily od těch mužských. Nejvíce žen bylo v českých zemích vězněno z politických důvodů v par-

dubické věznicí, jež byla založena v roce 1952 pro výkon trestů uložených „za závažné trestné činy ženám“. Panovaly zde tehdy otřesné životní podmínky, které přiblížila ve svých pamětech Dagmar Šimková, jež strávila v komunistických věznicích celkem čtrnáct let (kniha má výmluvný název *Byly jsme tam taky*). V rámci pardubické věznice byly v roce 1953 vytvořeny dvě velké uzavřené izolace, první pro politické vězeňkyně a druhá pro řádové sestry. V letech 1954 a 1955 zde vypukly na protest proti neúnosným poměrům dvě velké hladovky. Na Slovensku patřila k nejznámějším věznicím pro ženy věznice v Želiezovcích, kde odsouzené pracovaly v zemědělství. Ženy byly také vězněny v Litoměřicích, ve Znojmě, Chrastavě, Ruzyni či na Pankráci.

Ani v období „normalizace“ nechyběly mezi odsouzenými politickými vězni ženy, byť byl jejich počet výrazně menší a vynášené rozsudky nebyly tolik drastické. Jednou z politických vězeňkyň byla Otta Bednářová, odsouzená v roce 1979 za činnost ve Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Další dvě z členek VONS, Dana Němcová a Jarmila Bělíková, sice nebyly v tomto případě nakonec odsouzeny, ale strávily celkem osm měsíců ve vazbě. Velké protesty doma i v zahraničí vyvolal případ matky dvou dětí Drahomíry Šinoglové, která byla v roce 1980 odsouzena k jednomu roku nepodmíněného trestu odnětí svobody za přepisování samizdatu. Velký ohlas mělo také věznění Lenky Marečkové, Hany Marvanové či Jany Petrové v druhé polovině osmdesátých let.

4. Jak je možné, že režim mohl ignorovat Všeobecnou deklaraci lidských práv? Existovala pro odsouzené nějaká možnost se práva domoci na mezinárodním poli?

Všeobecnou deklaraci lidských práv schválilo Valné shromáždění Organizace spojených národů 10. prosince 1948. Její vznik byl reakcí na zločiny totalitních režimů. Ve třiceti člancích deklarace dokumentu jsou definována základní lidská práva a povinnosti, jejichž uznávání a zachování měly členské státy OSN zajistit. Například podle článku 8 měl mít každý právo, „aby mu příslušné vnitrostátní soudy poskytly účinnou ochranu proti činům porušujícím základní lidská práva, která jsou mu přiznána ústavou nebo zákonem“. Ve skutečnosti ovšem byla tato deklarace právně nezávazná a především nevyžadovatelná. Navíc pro její přijetí nehlasovali či se zdrželi zástupci několika států (Bělorusko,

Československo, Jihoafrická unie, Jugoslávie, Polsko, Saúdská Arábie, Sovětský svaz a Ukrajina).

Deklarace se přes svou proklamativnost stala významným dokumentem, na který se často odvolávali kritici totalitních a autoritativních režimů. Její ustanovení byla také postupně včleněna do mezinárodních právních závazků, například v roce 1975 se signatářské státy Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), mezi nimi i Československo, zavázaly, že budou postupovat v souladu s Všeobecnou deklarací lidských práv. Následnou kritiku nedodržování těchto závazků, vzešlou ze strany západních států, však komunistické režimy odsuzovaly jako údajně nepřijatelné vměšování se do vnitřních záležitostí.

Pro odsouzené v politických procesech tehdy neexistovala žádná možnost se domáhat práva na mezinárodním poli. Přesto se o to někteří pokoušeli. V roce 1956 se pokusilo dvanáct odsouzených žen, mezi nimi prof. Růžena Vacková, napsat přímo z vězení v Pardubicích dopis generálnímu tajemníkovi OSN Dagu Hammarskjöldovi, kde popsaly své otřesné životní podmínky a žádaly ho o zjednání nápravy. Adresát dopisy nikdy nedostal a pisatelky byly na dva roky izolovány na samotkách. V období pražského jara působila v Československu Společnost pro lidská práva, kterou založil hudební skladatel Emil Ludvík. Její členové kromě jiného rozšiřovali ve školách právě Všeobecnou deklaraci lidských práv OSN. Je příznačné, že činnost společnosti byla po srpnové okupaci zakázána. V sedmdesátých a osmdesátých letech se opakovaně obraceli na účastníky následných schůzek KBSE signatáři Charty 77 a členové VONS, kteří s odkazem na mezinárodní závazky komunistického režimu upozorňovali na případy nespravedlivě stíhaných osob.

5. Měli demokraticky smýšlející občané nějaké zastání v zahraničí?

Z pouornového Československa postupně odešla řada osob, které v exilu vytvářely společně se svými krajany a za podpory západních států různé organizace na podporu domácí rezistence. Byla mezi nimi například v roce 1949 ustavená Rada svobodného Československa, jež měla podle původních představ koordinovat odboj proti komunistické vládě, včetně vytváření exilové zpravodajské služby.

Veřejné kampaně na podporu obětí komunistického režimu se často odehrály v souvislosti s politickými procesy. Jedna z největších se odehrála v souvislos-

ti se soudním procesem s Miladou Horákovou a jejími druhy. Proti čtyřem vyneseným rozsudkům smrti protestovala řada známých osobností, například Albert Einstein, Eleanor Rooseveltová či Winston Churchill.

Dne 1. května 1951 začalo vysílat Rádio Svobodná Evropa, které bylo financováno vládou USA. Obsah jeho vysílání do Československa tvořilo především nezávislé zpravodajství. Stejně jako další zahraniční rozhlasové stanice, např. BBC či Hlas Ameriky, přinášela i Svobodná Evropa zprávy o politických procesech a projevech odporu proti komunistickému režimu. V zahraničí vznikla s podporou západních států také řada exilových časopisů, z nichž některé byly přímo orientovány na domov. K nejznámějším patřily časopisy *Čechoslovák*, *Právo lidu*, *Svědectví*, *Studie* a *Listy*.

Na podporu politických vězňů v sovětském bloku vystupovala také řada zahraničních nevládních organizací, mezi nimiž sehrála zásadní roli při sledování případů vězňů svědomí organizace Amnesty International. Byla založena v roce 1962 ve Velké Británii. Mezi vězni, které její členové sledovali po celém světě, byla také řada osob z Československa (například kardinál Josef Beran, Václav Havel a Pavel Wonka).

6. Kdo byli soudci a prokurátoři?

Byli po revoluci potrestáni?

Po nastolení komunistického režimu v Československu zasáhly justici a právnické fakulty razantní čistky. Místa vyloučených prokurátorů a soudců zaujaly vyškolené „dělnické kádry“. Část z nich absolvovala nově zřízenou Právnickou školu pracujících, kde se z bývalých dělníků během několika měsíců stali soudci a prokurátoři.

Komunistické straně ovšem sloužila také řada osob, které získaly právnické vzdělání již v prvorepublikovém období a jejichž motivací byla touha po kariéře, moci a hmotných výhodách. Někteří soudci se také sice zpočátku snažili odporovat politickému zadání, ale po určité době podlehli a začali hrát roli loutek, které pouze vynášely předem dohodnuté rozsudky.

Velkou roli sehrálo retribuční soudnictví, v rámci něhož byli po druhé světové válce souzeni nacističtí zločinci a jejich kolaboranti. V řadě případů však docházelo ke zneužívání justice k osobním útokům a značnému politickému nátlaku.

O politických procesech se poprvé v Československu začalo veřejně hovořit teprve v období pražského jara. Předchozí rehabilitace se týkaly až na vý-

jimky pouze bývalých komunistů, rozdrčených na počátku padesátých let v rámci stranických čistek, kteří ve skutečnosti tvořili naprostou menšinu ze všech politických vězňů. Srpnová okupace veřejné diskuse o odpovědnosti konkrétních viníků za politické procesy opět ukončila.

Po roce 1989 byla nakonec odsouzena pouze jediná osoba z řad prokurátorů a soudců, a sice JUDr. Brožová-Polednová, která byla v roce 2008 odsouzena za svůj podíl na justiční vraždě JUDr. Milady Horákové v roce 1950 k 6 letům odnětí svobody nepodmíněně. Z vězení byla propuštěna v roce 2010, když jí prezident republiky Václav Klaus udělil milost.

Opakovaně se u soudů po roce 1989 projednávala kauza bývalého vojenského prokurátora JUDr. Karla Vaše, který se v roce 1949 podílel na justiční vraždě Heliodora Píky. Nakonec pravomocně odsouzen nebyl a zemřel v roce 2012 nepotrestán.

Otázky vypracoval:

Petr Blažek, historik

Odkazy:

Archiv bezpečnostních složek

www.abscr.cz

Moderní dějiny

www.modernidejiny.cz

Paměť národa

www.pametnaroda.cz

Politictí vězni.cz

www.politictivezni.cz

Příběhy bezpráví (projekt vzdělávacího programu

Jeden svět na školách společnosti Člověk v tísni)

www.pribehybezpravi.cz

Totalita.cz – vznik a vývoj totalitního režimu v Československu

www.totalita.cz

Ústav pro studium totalitních režimů

www.ustrcr.cz

Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných

www.vons.cz

Doporučená literatura:

BÁRTÍK, František: *Tábory nucené práce se zaměřením na tábory zřízené při uranových dolech v letech 1949–1951*. Praha 2009.

BLAŽEK Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha 2005.

BURSÍK, Tomáš: *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali. Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. Praha 2008.

BURSÍK, Tomáš: *Ztratily jsme mnoho času... Ale ne sebe! Životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století*. Praha 2006.

FORMÁNKOVÁ, Pavlína – KOURA, Petr: *Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha 2008.

GEBAUER, František – KAPLAN, Karel – KOUDELKA, František – VYHNÁLEK, Rudolf: *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989. Statistický přehled*. Praha 1993.

KAPLAN, Karel: *Druhý proces. Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968–1990*. Praha 2008.

KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno 1999.

KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. M. Horáková a spol.* Brno 1995.

KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno 2008.

LIŠKA, Otakar a kol.: *Tresty smrti vykonané v Československu v letech 1918–1989*. Praha 2006

ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha 2000.

VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena – BABKA, Lukáš: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. I–III*. Praha 2003, 2004.

Poslední aktualizace: 09/2012